

O'ZBEK LINGVOMADANIYATIDA "FAHM-FAROSAT" KONSEPTI: SEMANTIK-KONSEPTUAL VA ANTROPOTSENTRIK XUSUSIYATLAR

M.U.Imomova¹ 

Mas'ul muallif: Imomova
Madinaxon Umarjonovna, Ingliz tili
fani o'qituvchisi UO'K
811.512.133'37.

Accepted: 19 Sentabr 2026
Published: 19 Sentabr 2026

Copyright: © 2026 by the
author(s). Licensee Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Imomova, M. U.
O'ZBEK LINGVOMADANIYATIDA
"FAHM-FAROSAT" KONSEPTI:
SEMANTIK-KONSEPTUAL VA
ANTROPOTSENTRIK
XUSUSIYATLAR / M. U. Imomova
// Buxoro xalqaro universiteti
ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T.
9, № 1. — B. 398–402.

1. Ingliz tili fani o'qituvchisi UO'K 811.512.133'37

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek lingvomadaniyatidagi fahm, farosat va fahm-farosat birliklarining semantik-konseptual hamda antropotsentrik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi mazkur birliklarning o'zaro semantik munosabatini aniqlash, juft fahm-farosatda semantik-funksional integratsiya xususiyatlarini ochish va ushbu birlik orqali baholanadigan insoniy sifatlarni tavsiflashdan iborat. Material sifatida o'zbek va arab leksikografik manbalari, to'rtta badiiy asardan sakkizta autentik kontekst hamda uchta zamonaviy o'zbek diskursi namunasi olindi. Definitson-leksikografik, komponent-semantik, kontekstual-diskursiv, lingvomadaniy-baholovchi va antropotsentrik tahlil usullari qo'llandi. Natijalar fahmning anglash-idrok bilan barqaror bog'liqligini, farosatda vaziyatga tegishli baho berish xususiyati kuchliroq namoyon bo'lishini ko'rsatdi. Sezgirlik, payqash va o'rinli xulq kontekstual komponentlar ekani aniqlandi. Fahm-farosat juftligida semantik-funksional integratsiya tendensiyasi va anglash-baholash-munosabat zanjiriga asoslangan antropotsentrik model tavsiflandi.

Kalit so'zlar: fahm, farosat, fahm-farosat, lingvomadaniy konsept, antropotsentrizm, semantik-funksional integratsiya, baholash, o'zbek lingvomadaniyati.

КОНЦЕПТ «ФАХМ-ФАРОСАТ» В УЗБЕКСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ: СЕМАНТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ И АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Аннотация. В статье анализируются семантико-концептуальные и антропоцентрические особенности единиц fahm, farosat и fahm-farosat в узбекской лингвокультуре. Цель исследования состоит в выявлении семантических отношений между данными единицами, раскрытии семантико-функциональной интеграции в парном образовании fahm-farosat и описании человеческих качеств, оцениваемых посредством этой единицы. Материал включает узбекские и арабские лексикографические источники, восемь аутентичных контекстов из четырех художественных произведений и три образца современного узбекского дискурса. Применены дефиниционно-лексикографический, компонентно-семантический, контекстуально-дискурсивный, лингвокультурно-оценочный и антропоцентрический методы. Установлено, что fahm устойчиво связан с пониманием и восприятием, тогда как в семантике farosat более отчетливо проявляется способность к адекватной оценке ситуации. Чувствительность, наблюдательность и уместное поведение имеют контекстуальный характер. Для fahm-farosat выявлена тенденция семантико-функциональной интеграции и описана антропоцентрическая модель, основанная на связи понимания, оценки и отношения к ситуации.

Ключевые слова: fahm, farosat, fahm-farosat, лингвокультурный концепт, антропоцентризм, семантико-функциональная интеграция, оценка, узбекская лингвокультура.

THE CONCEPT OF "FAHM-FAROSAT" IN UZBEK LINGUOCULTURE: SEMANTIC-CONCEPTUAL AND ANTHROPOCENTRIC FEATURES

Abstract. This article analyzes the semantic-conceptual and anthropocentric features of fahm, farosat, and fahm-farosat in Uzbek linguoculture. The study aims to identify the semantic relations among these units, explain semantic-functional integration in the paired form fahm-farosat, and describe the human qualities evaluated through it. The material comprises Uzbek and Arabic lexicographic sources, eight authentic contexts from four literary works, and three samples of contemporary Uzbek discourse. Definitional-lexicographic, component-semantic, contextual-discursive, linguocultural-evaluative, and anthropocentric methods were applied. The findings show that fahm is consistently associated with understanding and perception, whereas farosat more strongly activates the ability to make a contextually appropriate evaluation. Sensitivity, noticing, and appropriate behavior are context-dependent rather than obligatory components. The paired unit fahm-farosat displays a tendency toward semantic-functional integration, supporting an anthropocentric model based on understanding, evaluation, and context-sensitive response.

Keywords: fahm, farosat, fahm-farosat, linguocultural concept, anthropocentrism, semantic-functional integration, evaluation, Uzbek linguoculture.

1. Kirish. Zamonaviy antropotsentrik tilshunoslik til hodisalarini insonning bilish faoliyati, madaniy tajribasi va qadriyatlar tizimi bilan uzviy bog'liq holda talqin qiladi. Bunday yondashuvda til faqat axborotni kodlash vositasi emas, balki voqelikni idrok etish, mazmunan tashkil qilish va baholashda ishtirok etuvchi madaniy-kognitiv tizim sifatida qaraladi. Cultural Linguistics doirasida inson omili, til va madaniyatning o'zaro aloqasi markaziy metodologik tamoyillardan biri sifatida izohlanadi [1]. Lingvokonseptologiyada esa verbal birliklarning madaniy va baholovchi mazmunini aniqlash konsept tahlilining muhim vazifasi sanaladi [2]. Til materiallari asosida muayyan madaniyatda shakllangan inson obrazini tiklash mumkinligi Yu.D. Apresyan tadqiqotlarida ham asoslangan [3].

O'zbek tilidagi fahm, farosat va fahm-farosat birliklari shu nuqtai nazardan alohida ilmiy qiziqish uyg'otadi. Izoqli manbalarda fahm tushunish, anglash va idrok etish bilan, farosat esa tez va to'g'ri fahmlash, sezgirlik, zakovat hamda did kabi belgilar bilan bog'liq holda tavsiflanadi [4; 5]. Biroq alohida fahm va farosatning lug'aviy izohi juft fahm-farosatning barcha lingvomadaniy imkoniyatlarini to'liq ochib bermaydi. Ayniqsa, ushbu juft birlikda anglash, baholash va insoniy munosabatning qanday birlashishi, qanday xususiyatlar barqaror, qaysilari esa kontekstga bog'liq ekanini real matn materialida tekshirish zarur.

Mavzu o'zbek tilshunosligida mutlaqo o'rganilmagan emas. F.A. Abdujabbarova Qutadg'u bilig materiali asosida "fahm-farosat, aql" konsepti bilan bog'liq leksemalarni lingvomadaniy jihatdan tahlil qilib, anglash, bilim, fahmlash va zakovatga oid semantik munosabatlarni yoritgan [6:420-425]. Mazkur tadqiqot tarixiy materialning konseptual imkoniyatlarini ochib beradi. Biroq tekshirilgan ilmiy manbalar doirasida fahm, farosat va fahm-farosatning hozirgi o'zbek lingvomadaniyatidagi o'zaro semantik munosabati, juft birlikda semantik-funksional integratsiya va "qanday inson fahm-farosatli deb baholanadi?" degan antropotsentrik savolning badiiy hamda zamonaviy diskurs materiallari asosida kompleks tahlili yetarlicha aniqlashtirilmagan.

Maqolaning maqsadi o'zbek lingvomadaniyatida fahm-farosat konseptining semantik-konseptual va antropotsentrik xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Shu maqsadda uch tadqiqot savoli qo'yildi: 1) fahm, farosat va fahm-farosat o'rtasidagi semantik munosabat qanday; 2) juft fahm-farosatda alohida komponentlarning mazmuni qay tarzda integratsiyalanadi; 3) tekshirilgan o'zbek til materialida qanday anglash, baholash va xulqiy xususiyatlarga ega inson fahm-farosatli deb baholanadi?

2. Material va metodlar. Tadqiqot materiali 15 ta asosiy manbadan shakllantirildi: to'rtta leksikografik va semantik-nazorat manbasi, to'rtta nazariy yoki mavzuga bevosita daxldor ilmiy tadqiqot, to'rtta badiiy asar hamda uchta zamonaviy o'zbek diskursi materiali. Badiiy matnlardan sakkizta, zamonaviy diskursdan uchta asosiy kontekst - jami 11 ta empirik kontekst semantik va antropotsentrik tahlilga tortildi. Tahlil markaziga fahm, fahmlamoq, fahmiga yetmoq/bormoq, farosat, farosatli/farosatsiz/befarosat va fahm-farosat verbalizatorlari olindi.

Leksikografik qatlamda o'zbek izohli manbalari [4; 5] hamda arab tilidagi fahm va firasa birliklarining semantik chegaralarini nazorat qilish uchun Qohira Arab tili akademiyasi lug'ati va E.W.Lane leksikonidan foydalanildi [7; 8]. Arabcha material hozirgi o'zbekcha fahm va farosatning tayyor ta'rifi sifatida emas, manba tilidagi tarixiy-semantik nazorat qatlami sifatida qo'llandi.

Badiiy material Alisher Navoiyning Hayrat ul-abror, Abdulla Qodiriyning Mehrobdan chayon, Abdulla Qahhorning Anor to'plamidagi Asror bobo hikoyasi va Pirimqul Qodirovning Yulduzli tunlar romanidan tanlandi [9-12]. Kontekstlarni tanlashda verbalizatorning autentik matnda bevosita mavjudligi, semantik tahlil uchun yetarli kontekstning saqlanishi hamda inson yoki insoniy vaziyat bilan bog'liqlik mezonlari asos qilib olindi. Zamonaviy diskurs qatlamida Oyina.uz, Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi va O'zbekiston musulmonlari idorasi materiallari empirik qo'llanishni triangulyatsiya qilish uchun ishlatildi [13-15].

Tadqiqotda definitision-leksikografik, komponent-semantik, kontekstual-diskursiv, lingvomadaniy-baholovchi va antropotsentrik tahlil usullari qo'llandi. Definitision-leksikografik tahlil lug'aviy semantik chegaralarni, komponent-semantik tahlil anglash, baholash, sezgirlik, did va xulq kabi belgilarni aniqlashga xizmat qildi. Kontekstual-diskursiv tahlil ushbu belgilar real matnda qanday faollashishini, lingvomadaniy-baholovchi tahlil ijobiy va salbiy insoniy bahoning til orqali ifodalanishini, antropotsentrik tahlil esa fahm-farosatli inson modelini tavsiflash imkonini berdi. Empirik tahlilda manbaning o'zi bergan ma'lumot, matnda kuzatilgan hodisa va tadqiqotchining interpretatsiyasi metodologik jihatdan ajratildi; modelga mos kelmaydigan kontekstlar qarshi dalil sifatida saqlandi.

3. Natijalar.

3.1. "Fahm"ning semantik tarkibi. O'zbek leksikografik manbalarida fahmning asosiy semantik sohasi tushunish, anglash va ongli sezish qobiliyati bilan bog'lanadi; fahm qilmoq fikr yuritmoq, o'ylamoq va tushunmoq, fahmiga yetmoq/bormoq esa idrok etmoq, anglamoq, farqiga bormoq ma'nolarida izohlanadi [4; 5]. Bu ma'lumotlar anglash-idrokni fahmning eng barqaror semantik tayanchi sifatida ajratishga asos beradi. Shu bilan birga, lug'at definitisiyasi fahmni har qanday vaziyatda oddiy tushunishdan chuqurroq yoki murakkabroq jarayon sifatida belgilash uchun yetarli emas.

Badiiy material leksikografik tavsifni aniqlashtiradi. Abdulla Qodiriyning Mehrobdan chayon romanida Solih maxdum ochiq qolgan mehmonxona eshigidan Anvar kelganini "fahmlab" ichkariga o'tadi; keyingi epizodda Anvar oyoq tovushidan maxdumning masjidga o'tganini "fahmladi" [10:251-252]. Har ikki holatda ham fahmlamoq tayyor verbal axborotni qabul qilishni emas, vaziyat belgilaridan tegishli xulosa chiqarib anglashni ifodalaydi. Demak, fahmning ayrim badiiy realizatsiyalarida inferensial anglash - bevosita aytilmagan vaziyatni mavjud belgilar asosida rekonstruksiya qilish -

faollashadi.

Pirimqul Qodirovning Yulduzli tunlar romanida fahmlamoq kommunikativ niyat va kinoyani anglash bilan bog'liq kontekstlarda ham uchraydi. Bobur Humoyunning bilvosita ifodalangan maqsadini fahmlaydi, boshqa o'rinda esa kinoyani yaxshi "fahmlamagansen" deya baholaydi [11:361-362]. Bu misollar fahm semantikasida implitsit kommunikativ mazmunni kontekstdan chiqarish imkoniyati ham mavjudligini ko'rsatadi. Biroq bu natija fahmlamoq har doim tushunmoqdan chuqurroq degan qat'iy ierarxiyani tasdiqlamaydi.

3.2. "Farosat"ning semantik tarkibi. O'zbek leksikografiyasida farosat tez va to'g'ri fahmlash, sezgirlik, zakovat va did bilan bog'lanadi [4; 5]. Arabcha firasa esa tashqi belgilar orqali ichki jihat yoki mohiyatni ilg'ash, kuzatish va undan xulosa chiqarish semantikasi bilan tavsiflanadi [7]. Manba tilidagi mazkur ma'no o'zbekcha farosatning barcha hozirgi qo'llanishlariga avtomatik ko'chirilmaydi, biroq sezish va baholash komponentlari uchun tarixiy-semantik nazorat beradi.

Alisher Navoiyning Hayrat ul-abror dostonidagi "Lek kerak ishda farosat dog'i" konteksti shoshilmasdan hukm chiqarish, holatni tekshirish va mulohaza bilan baholash zaruratini ifodalaydi [9:230]. Bu yerda farosatning markaziy vazifasi tezlikdan ko'ra hukmning asoslanganligi va vaziyatga tegishli baho bera olish bilan bog'langan.

Pirimqul Qodirovning Yulduzli tunlar romanida farosatning ijtimoiy-realizatsion tomoni yanada ravshan ko'rinadi. Hurmatli kishi piyoda turgan paytda navkarning ot ustida qolishi "Farosating bormi?" degan tanbeh bilan baholanadi; matnning o'zida navkarning vaziyatni "ertaroq sezmaganligi" va bunday holatning "odobga to'g'ri kelmasligi" izohlanadi [11:259]. Mazkur epizodda sezish, ijtimoiy me'yorni anglash va xulqni moslashtirish bir semantik vaziyatda tutashadi. Ayni romanning boshqa o'rnida odamlarni "aqlu farosat, hisobu kitob bilan" boshqarish zarurati qayd etiladi [11:384]. Bu kontekstda esa farosat sezgirlikdan ko'ra murakkab vaziyatni baholash va amaliy boshqaruv bilan bog'lanadi.

Shunday qilib, farosatning tekshirilgan materialdagi eng barqaror xususiyati anglash bilan birga vaziyatga tegishli baho yoki xulosa chiqarishdir. Sezgirlik/payqash ayrim ijtimoiy kontekstlarda bevosita faollashadi, biroq barcha qo'llanishlar uchun majburiy emas; xuddi shuningdek, odob va o'rinli xulq ham ijtimoiy vaziyatlarda kuchli, ammo kontekstual realizatsiya sifatida namoyon bo'ladi.

1-jadval.

Tekshirilgan materialda fahm, farosat va fahm-farosatning asosiy semantik xususiyatlari

Birlik	Barqarorroq semantik tayanch	Kontekstual belgilar	Da'vo chegarasi
fahm	anglash, tushunish, idrok	belgidan xulosa chiqarish; implitsit ma'noni anglash	"doimo chuqurroq tushunish" deb umumlashtirilmaydi
farosat	anglash + vaziyatga tegishli baho	sezgirlik/payqash; odob; o'rinli xulq; amaliy qaror	sezgirlik va tezlik universal komponent emas
fahm-farosat	anglash/idrok + baholash	o'zini boshqarish; boshqani hisobga olish; kontekstga mos munosabat	mustaqil yangi lug'aviy ma'no isbotlandi deb qaralmaydi

3.3. "Fahm-farosat"da semantik-funksional integratsiya. Fahm va farosatning alohida tahlili ular semantik jihatdan kesishishini, biroq mutlaqo teng emasligini ko'rsatdi. Shu sabab juft fahm-farosatning vazifasi ikki yaqin birlikni oddiy yonma-yon qo'llashdan iboratmi yoki ular insonni yaxlit baholovchi funksional mazmun hosil qiladimi, degan savol markaziy ahamiyat kasb etadi.

Abdulla Qahhorning Asror bobo hikoyasida "Aql, fahm-farosat bilan..." birikmasi insonning o'z hissiy holatini anglash, baholash va boshqarish zarurati bilan bog'liq holda qo'llanadi [12:96]. Bu kontekstda fahm-farosat ikki alohida xususiyatning mexanik sanog'i sifatida emas, aql bilan yonma-yon keladigan yaxlit insoniy sifat sifatida ishlaydi. Juft birlikning funksiyasi sof kognitiv anglashdan kengroq bo'lib, anglangan holatga ongli munosabat bildirishni ham qamrab oladi.

Zamonaviy o'zbek diskursida ham shu yo'nalishning funksional davomiyligi kuzatiladi. Oyina.uz materialida fahm-farosat vaziyatni idrok yordamida anglash, odob va kundalik xulq bilan bog'lanadi [13]. Badiiy va zamonaviy diskurs qatlamlaridagi mustaqil dalillar juft birlikda anglash/idrok va baholashning bir semantik markaz atrofida tutashishini ko'rsatadi. Shu sabab tekshirilgan material fahm-farosatda semantik-funksional integratsiya tendensiyasini qo'llab-quvvatlaydi.

Biroq mavjud dalillar juft birlik tarkibiy qismlaridan mutlaqo mustaqil yangi lug'aviy ma'no shakllanganini yoki fahm-farosatning ijobiy baholash kuchi har doim alohida fahm va farosatdan yuqori ekanini isbotlamaydi. Ushbu da'volar maxsus parallel korpus va chastotaviy tahlilni talab qiladi.

3.4. "Fahm-farosatli inson"ning antropotsentrik modeli. Tekshirilgan materiallarda fahm-farosat insonning faqat bilim yoki umumiy intellekt darajasini emas, anglangan vaziyatdan qanday xulosa chiqarishi va bu anglashni munosabat yoki xulqda qanday namoyon qilishi bilan ham bog'lanadi. Qahhorning Asror bobo hikoyasida fahm-farosat o'z hissiyotini aql bilan tartibga solish, ya'ni ichki holatni anglash va o'zini boshqarish bilan aloqador [12:96]. Bu konseptning ichki, o'z-o'zini tartibga solishga qaratilgan realizatsiyasidir.

Qodirovning Yulduzli tunlar romanidagi navkar epizodida esa farosat tashqi ijtimoiy vaziyatni vaqtida sezish, odob me'yorini hisobga olish va xulqni unga moslashtirish bilan bog'langan [11:259]. Bu konseptual maydonning tashqi, ijtimoiy realizatsiyasini ko'rsatadi. Zamonaviy diskursda ham farosatsizlik boshqa kishining holati yoki niyatini yetarli ilg'amaslik, e'tiborsizlik va no'rin xatti-harakat bilan bog'langan holatlar mavjud [14].

Shu bilan birga, fahm-farosatni faqat boshqalarning ishorasini sezish qobiliyati sifatida toraytirish mumkin emas.

O'zbekiston musulmonlari idorasi materialida aql-idrok, fahm-farosat vaqtni oqilona tashkil qilish va mavjud imkoniyatdan maqsadga muvofiq foydalanish bilan bog'lanadi [15]. Bu kontekstda boshqa shaxsning yashirin niyatini payqash elementi mavjud emas. Demak, sezgirlik/payqash konseptning muhim, ammo universal bo'lmagan komponentidir.

Tahlil qilingan material asosida fahm-farosatli insonning antropotsentrik modeli quyidagicha tavsiflanadi: anglash/idrok - vaziyatga tegishli baho yoki xulosa - kontekstga ko'ra o'zini boshqarish, boshqani hisobga olish, o'rinli xulq yoki amaliy qaror - ijobiy lingvomadaniy baho. Bu qat'iy chiziqli algoritm emas: anglash va baholash nisbatan barqaror, keyingi realizatsiyalar esa kommunikativ va ijtimoiy vaziyatga qarab faollashadi.

2-jadval.

Fahm-farosatli va farosatsiz/befarosat insonning qiyosiy antropotsentrik profili

Tahlil mezon	Fahm-farosatli inson	Farosatsiz/befarosat inson
Vaziyatni anglash	mazmunni va vaziyat talabini tushunadi	ko'rinib turgan vaziyatdan tegishli xulosa chiqarmaydi
Baholash	oqibat va munosabatni vaziyatga mos baholaydi	oqibat yoki ijtimoiy me'yorni yetarli hisobga olmaydi
Sezgirlik/payqash	zarur kontekstda nozik belgilarni ilg'aydi	e'tiborsiz qolishi yoki ishorani sezmasligi mumkin
Xulqiy realizatsiya	anglashni o'zini boshqarish, o'rinli xulq yoki amaliy qarorga aylantiradi	anglash/baholash va xatti-harakat o'rtasida uzilish yuz beradi
Madaniy baho	ijobiy	salbiy yoki tanqidiy

4. Muhokama. Tadqiqot natijalari F.A. Abdujabbarovanning Qutadg'u bilig materialida fahm-farosatning anglash, bilim va zakovat bilan bog'liqligiga doir xulosalarini muayyan darajada tasdiqlaydi [6:420-425]. Mazkur maqolada esa tarixiy materialga qo'shimcha ravishda badiiy va zamonaviy diskurs qatlamlarining jalb etilishi fahm-farosatning hozirgi antropotsentrik funksiyasini aniqlashtirish imkonini berdi. Natijada anglashning o'zi bilan birga vaziyatga tegishli baho chiqarish va anglangan mazmunni kontekstga mos munosabatda realizatsiya qilish ham tahlil markaziga chiqdi.

Ashurova va Galieva til-madaniyat munosabatini inson omili bilan bog'lab o'rganishni Cultural Linguisticsning muhim metodologik tamoyili sifatida ko'rsatadi [1]. Ushbu tadqiqotda mazkur prinsip konkret empirik savollarga aylantirildi: inson nimani anglaydi, vaziyatni qanday baholaydi va anglangan mazmun uning xulqi yoki qarorida qanday ko'rinadi? Shu jihatdan antropotsentrizm umumiy nazariy deklaratsiya bo'lib qolmay, fahm-farosat materialini o'qish va tasniflash mezoniga aylandi.

Apresyanning til ma'lumotlari orqali inson obrazini tizimli tiklashga doir yondashuvi [3] taklif etilgan antropotsentrik model uchun nazariy tayanch vazifasini bajaradi. Tekshirilgan materialda fahm-farosatli inson "aqli shaxs" degan umumiy stereotipdan ko'ra aniqroq xususiyatlarga ega: uning nisbatan barqaror belgisi anglash va vaziyatga tegishli baho chiqarish bo'lsa, keyingi realizatsiyasi o'zini boshqarish, boshqani hisobga olish, o'rinli xulq yoki amaliy qaror shaklida yuzaga chiqadi. Vorkachevning lingvokonseptologik yondashuvi [2] esa ushbu birlikdagi semantik mazmun bilan ijobiy yoki salbiy madaniy bahoning tutashuvini izohlash imkonini beradi.

Tahlil avvalgi bilimlarni uch jihatdan kengaytiradi. Birinchidan, fahmlamoqning ayrim badiiy kontekstlarda inferensial va implitsit anglash funksiyasi empirik material bilan ko'rsatildi. Ikkinchidan, farosatning lug'atlarda qayd etilgan komponentlari real matnda teng maqomda emasligi aniqlandi: vaziyatga tegishli baho berish nisbatan barqaror, sezgirlik, tezlik, did va o'rinli xulq esa ko'proq kontekstual xususiyat sifatida namoyon bo'ladi. Uchinchidan, juft fahm-farosatda semantik-funksional integratsiya tendensiyasi va uning asosida insonning anglash-baholash-munosabat zanjirini aks ettiruvchi antropotsentrik model tavsiflandi.

Natijalarni universal model sifatida talqin qilish mumkin emas. Badiiy mini-korpus butun o'zbek adabiyotining statistik reprezentativ namunasi emas va maqolada komponentlarning chastotasi hisoblanmadi. Fahm-farosatning alohida fahm va farosatga nisbatan aksiologik jihatdan kuchliroq ekanligi ham maxsus parallel material bilan tekshirilishi lozim. Arabcha fahm/firasa materiallari faqat semantik nazorat vazifasini bajardi. Shuningdek, maqola o'zbek tilidagi model bilan cheklangan bo'lib, ingliz tilidagi funksional-konseptual maydon bilan qiyos keyingi tadqiqot bosqichiga qoldiriladi.

5. Xulosa. Fahmning tekshirilgan materialdagi eng barqaror semantik sohasi anglash, tushunish va idrok bilan bog'liq. Badiiy kontekstlarda fahmlamoq ayrim hollarda bilvosita vaziyat belgilaridan xulosa chiqarish va implitsit kommunikativ mazmunni anglash funksiyasida ham ishlatiladi.

2. Farosatda anglash bilan birga vaziyatga tegishli baho yoki xulosa chiqarish xususiyati kuchliroq namoyon bo'ladi. Sezgirlik, payqash, tezlik, did va o'rinli xulq turli manbalarda qayd etiladi, biroq ularning barchasi har bir kontekstda bir xil darajada faollashmaydi.

3. Juft fahm-farosatni ikki yaqin birlikning oddiy mexanik yig'indisi sifatida tavsiflash yetarli emas. Tekshirilgan material semantik-funksional integratsiya tendensiyasini qo'llab-quvvatlaydi, ammo komponentlardan mutlaqo mustaqil yangi lug'aviy ma'no shakllangani haqida xulosa chiqarishga asos bermaydi.

4. Fahm-farosatning antropotsentrik mazmunida anglash va undan vaziyatga tegishli baho yoki xulosa chiqarish eng barqaror munosabat sifatida namoyon bo'ldi.

5. Anglashning keyingi realizatsiyasi kontekstga qarab farqlanadi: inson o'zini boshqarishi, boshqa shaxsni hisobga olishi, vaziyatga mos xulq tanlashi yoki amaliy qaror qabul qilishi mumkin. Shu sabab fahm-farosat insonning faqat nimani

bilishini emas, anglagan narsasiga qanday munosabat bildirishini ham baholaydi.

6. Tahlil qilingan material asosida fahm-farosatli insonning antropotsentrik modeli "anglash/idrok - tegishli baho/xulosa - kontekstual munosabat/xulq - ijobiy lingvomadaniy baho" munosabati orqali tavsiflandi. Model kengroq badiiy korpus, paremiologik va respondent materiallari asosida keyingi bosqichda aniqlashtirilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Ashurova D.U., Galieva M.R. Cultural Linguistics: Main Issues, Trends and Tasks // Uzbekistan: Language and Culture. - 2019. - Vol. 2, No. 2. - P. 42-73.
- [2] Воркачев С.Г. Методологические основания лингвоконцептологии // Теоретическая и прикладная лингвистика. - Вып. 3. - Воронеж, 2002. - С. 79-95.
- [3] Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания // Вопросы языкознания. - 1995. - № 1. - С. 37-67.
- [4] Hojiyev A., Nurmonov A., Zaynobiddinov S. va boshq. Hozirgi o'zbek tili faol so'zlarining izohli lug'ati. - Toshkent: Sharq, 2001. - 336 b.
- [5] Izoh.uz. "fahm", "fahmlamoq", "farosat", "fahm-farosat" lug'at maqolalari.
- [6] Abdujabbarova F. "Fahm-farosat, aql" konsepti bilan bog'liq leksemalarning lingvomadaniy tahlili // Tamaddun Nuri. - 2024. - 12(63). - B. 420-425.
- [7] Majma' al-Lug'a al-'Arabiyya bi-l-Qāhira. Al-Mu'jam al-Wasīf
- [8] Lane E.W. An Arabic-English Lexicon. - London-Edinburgh: Williams and Norgate 1863-1893.
- [9] Navoiy A. Hayrat ul-abror / nashrga tayyorlovchilar A. Qayumov, V. Rahmonov. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2006. - 392 b.
- [10] Qodiriy A. Mehrobdan chayon. - Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2019. - 328 b. ISBN 978-9943-5529-9-9.
- [11] Qodirov P. Yulduzli tunlar. - Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2017. - 480 b. ISBN 978-9943-03-661-1.
- [12] Qahhor A. Anor: qissa va hikoyalar. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2012. - 200 b. ISBN 978-9943-03-381-8.
- [13] Oyina.uz. Fahm-farosat. 13.11.2023. URL: <https://oyina.uz/uz/teahause/2447>
- [14] Boboyev A. Arosatdagi farosat // Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi. 28.04.2025; Ma'naviy hayot, 2025, № 1.
- [15] O'zbekiston musulmonlari idorasi Matbuot xizmati. Nega vaqtdan baraka ketdi? 05.10.2020.